

GADOS LÁSZLÓ

„NEM HELYET KERESSEK EGY NYELVNEK, HANEM ESZKÖZT KERESSEK...”

(Megjelent Deme László emlékének szentelt kötetben: Wacha Imre (szerk.) Diófát ültetek. Emlékkötet Deme László nyelvészprofesszor tiszteletére. Kazinczy Ferenc Gimnázium. Győr, 2012. p. 123–129.)

Nyelvészek körében – egy szűkebb kört kivéve – egyáltalán nem vagy alig ismert, hogy Deme László támogatója volt az eszperantó nyelvnek is és az eszperantó mozgalomnak. Jóllehet – eltérően Bárczi Gézától – ő nem volt eszperantista. De mit is jelent ez?

A Magyar Eszperantó Szövetség 1987-ben megjelentette Bárczi Géza A nemzetközi nyelvről című gyűjteményes kötetét.¹ Ajánlást hozzá Deme László írt. Ebben Bárczi Géza tudományos és eszperantóval kapcsolatos tevékenységeinek méltatása mellett kitért mesteréhez és az eszperantóhoz való kapcsolatára is. „Magam, mint Eötvös kollégista tanítványa (sajnos, csak az első évemben, mert azután Debrecenbe került már), majd követője (elsősorban a nyelvtörténetnek dialektális, utána egyre inkább dialektikus szemléletű vizsgálatában), s végül munkatársa (a magyar nyelvatlasz hosszan elnyúló munkálatai során) – hol követve, hol türelmetlenül megelőzve őt – egyre pontosabban és mélyebben érezhettem meg: mennyire világosan látni a nyelv mögött az embert, a társadalmat, amely a nyelvet teremtette, csiszolja, s arra használja, hogy minden tapasztalatát, ismeretét átörökítse általa az utódokra. Sajátos; de eszperantó irányú érdeklődéséről eközben valahogy sosem értesültem, ilyen tárgyú írása nem jutott kezembe. Együttműködésünk a pályája eleji és végi időszak közé, az e szempontból ‘holszezonra’ esett. Így magam nem rajta, s nem az eszperantón keresztül jutottam el a semleges és közös másodnyelv gondolatáig, hanem a soknyelvűség dolgát vizsgálva; sajátosan – de aligha véletlenül – a magyar nyelv 1971. évi ünnepi hetén. Az azt megelőző évben ‘Egy ezredév küzdelme anyanyelvünk fejlődéséért’ címen tekintetem múltunkra vissza (Valóság 1970. évi 8. szám); az ezt követően pedig ‘Nyelv és nyelvészet a tudományos-technikai forradalom idején’ címmel előre, a jövőnkre. S itt vált számomra világossá: a ‘mi’ jövőnk már csak az emberiség közös jövőjének részeként mérhető fel. Ám ‘a világnak történetileg kialakult soknyelvűsége – írtam akkor – egyhamar nem szüntethető meg, sem erőszakkal, sem anélkül, bármennyire hátráltatója is az emberiség integrálódási folyamatának.’ És tovább: ‘Kézenfekvő az a gondolat, hogy – az anyanyelvek jogainak és hatókörének csorbítatlanul hagyásával – minden ország minden polgárának egyazon másodnyelvet tanítsák.’ S hozzá kívánczolt ez is: ‘nehéz ebben a szerepben másra gondolni, mint valamiféle mesterséges nyelvre. Itt a »mesterséges« jelző ugyan a »természetes«-nek ellentéte, de semmiképp sem »természetellenes«-nek szinonímája’ (Magyar Nyelvőr 1971. évf. 4. szám).

Ma már látom: a melegvizet fedeztem fel akkor; hiszen az a nyelv már megvolt, készen arra, hogy a közös emberi kultúra minden szféráját átfogja és közvetítse. Azután rájöttem arra is: valójában nem is ‘mesterségesebb’ ez, mint egyik-másik – nyelvjárásai fölé emelt, normalizált – nemzeti nyelv. Az pedig, hogy nem nemzeti múltú (azaz nem ‘mikrotársadalmi’) háttere van, hanem emberiségnyi (azaz ‘makrotársadalmi’), ezerszer inkább előnye, mintsem hátránya. Ám a legnagyobb előnye: hogy azért lehet mindenkié, mert senkié sem, de mégis a mieinkből ered...

Nemigen hinném, hogy mindezek fokozatos felismerésének mélyén ne az a nyelvszemlélet húzódott és munkált volna, amelyet – másik mesterem, Pais Dezső mellett – Bárczi Géza alapozott meg bennem. Mégpedig a leghatásosabb módon: nem szavakkal, hanem példájával, s nem mutatva, hanem látva tanítva.”

Az itt idézett rész sűrítetten mutatja azt a folyamatot és azokat az alapvető megfontolásokat, következtetéseket, amelyek megalapozták és meghatározták Deme Lászlónak az eszpe-

¹ Deme László: Ajánlás. In: Bárczi Géza: A nemzetközi nyelvről. MESZ, Bp. 1987, 5-7.

rantóval való kapcsolatát. Ezeket a gondolatokat fejtette ki részletesebben, példákkal, személyes tapasztalatokkal alátámasztva cikkekben és előadásokon. Más írásaiban ellenvéleményekkel szállt vitába józan érvekkel, kételyeket oszlatott türelemmel. (Írásainak egy gyűjteménye 1990-ben jelent meg *Nyelveink jövője és jövőnk nyelve* címmel a Magyar Eszperantó Szövetség kiadásában.). Az eszperantóval való kapcsolatát rendszerint így határozta meg: „Egyébként ami az eszperantót illeti, én nem vagyok ‘eszperantista’. Nem helyet keresek egy nyelvnek, hanem eszközt keresek, amely a semleges, mindenki által egyformán tanulandó közös másodnyelv szerepét betöltheti.” Az eszperantóban találta meg ezt az eszközt.

Az emlékülés egyik előadásában elhangzott, hogy Deme Lászlónak jellemzője volt a „felülről való látás”, az összefüggések keresése és látása. E megállapítást vonatkoztathatjuk arra a szemléletre is, amellyel az ember (a társadalmi ember) számára a nyelv(ek) nyújtotta lehetőségeket és korlátokat a mikrotársadalom és a makrotársadalom összefüggésében és egységében ragadta meg. „a biológiai értelemben embernek született lényt az anyanyelv emeli mentálisan is emberré; ez származtatja át belé a társadalom addigi tapasztalatait, ismereteit, látásmódját. De valamelyik társadalomét! S így nemcsak bekapcsolja a világba, hanem rögtön el is zárja tőle: a nagyvilággal az egyén csak a maga kis világának szűrőjén át léphet kapcsolatba; az egész emberiséghez abban és annyiban csatlakozhat, amiben és amennyiben a maga kis ‘mikrotársadalmá’. / Ha többet akar, eszközt kell váltania. S a váltáshoz eszközt kell szereznie” – írta *Anyanyelv és másodnyelv* (1976) című cikkében. De milyen eszközt? Ugyanebben a cikkben erre is kitért. „A soknyelvűséget kiküszöbölni nem lehet. De megkerülni igen: egy általános és közös másodnyelv segítségével. Olyanéval, amelyet minden nép és nemzet minden fia első idegen nyelvként tanul, s máris a világba lépett vele: a kerek, a teljes világba; az emberiségnek, ‘a’ társadalomnak – mindenkivel egyenlő jogú és esélyű – tagjaként.”

A cikkben Deme László megindokolta, hogy természetes nyelvnek másodnyelvkénti elfogadását miért kell kizárni, majd így folytatta: „Mi marad hátra? – Egy olyan nyelv, amelyik azért lehet mindenkié, mert senkié sem. Amelynek történelmileg kialakult és társadalmivá rögzült sajátos mentalitása nincsen, csak közösen emberi; s így hajlékonyan tükrözhet és kiszolgálhat minden szemléleti változatot, megőrizve és magasra emelve. Egy nyelv, amelyik eleve másodnyelvnek született, mentesen a történelmi lerakódásoktól, de hordozni képes az eredményeiket.” Állította: ennek a követelménynek az eszperantó felel meg, és meggyőződéssel vallotta, hogy e nyelv minden tekintetben alkalmas a másodnyelvi szerepre.

A nemzetközi kommunikáció meglévő gondjait és a következményeit személyes tapasztalatai alapján így világította meg. „Hogy az anyanyelv mely fokig emel, és mikortól korlát már, azt keservesen tapasztalom magamon-magunkon is. A nyelvészetnek talán nem is egy részterületén alkottunk már olyat, amit megcsodálna a világ –, ha ismerné. De hát magyarul írtuk meg. S idegen nyelven kifejtetni új gondolatokat: egy egyenlet két ismeretlennel; hiszen au újjal még az anyanyelvéen is küszködik az ember. A fordítatás sem megoldás: a fordítónak fogalmi-gondolati szinten alkotótársnak kellene lennie; olyan fogalmakat használnia, olyan gondolatokat tolmácsolnia, amelyeneket azon a nyelven nem mondtak még. *Így hát a kis népek tudománya sokszor ismeretlen marad*; tudósaiknak tíz-húsz év múlva külföldi szerzőktől illik idézniük azt, amit jóval hamarabb elmondtak, sőt nemegyszer jobban is.

Néhány nemzetközi szakmai testületnek magam is tagja vagyok. Például az *Atlas Linguarum Europae* (az Európai Nyelvatlasz) nemzetközi szerkesztőbizottságának. A munkálat, a levelezés, az évenként megrendezett többnapos munkaülés is, mind angolul, németül, franciául folyik. *Felmérhetetlen itt az anyanyelvüket használó tagok előnye a vitákban*: ők mindig azt mondják, amit gondolnak. A többiek azt, amit abból, amit gondolnak, el tudnak mondani azon a nyelven, amelyiket a partner használ, aki hol angol, hol német, hol francia; s

még jó, ha holland vagy görög vagy albán, mert *akkor legalább egyenlő hátrányban vagyunk egymással*. Pedig ott mind a tízvalahány tag rangos nyelvtudós, és éppen az európai nyelvek atlaszán dolgozik!” (Az idei világevőtől a bűvös kör megtöréséig, 1983.)²

Az évtizedek során Deme Lászlónak szembesült pesszimista véleményekkel is: a helyzet ellen nem lehet semmit tenni, az adott helyzetbe bele kell nyugodni stb. Nem fogadta el az ilyen nézeteket. Azon az állásponton volt, hogy nem szabad belenyugodni az igazságtalanságokat eredményező nyelvhasználatba a nemzetközi kommunikációban. Ugyanakkor tudatában volt annak, hogy változás csak hosszú távon, szívós és következetes tevékenység eredményeként következhet be. „Egy általános és közös másodnyelvet kétségkívül csak egy átfogó nemzetközi egyezmény alapján lehet majd bevezetni. Ezért az eszperantó világmozgalomnak az a célja, hogy – a nemzetközi kapcsolatok nyelvi megkönnyítésében érdekelt minden nemzeti és nemzetközi társadalmi szervezettel együttműködve, és az illetékes állami fórumok meggyőzésével – *kivívja a világ nyelvi problémáinak napirendre tűzését az ENSZ-ben*. [...] Nincsenek azonban illúzióink. Ez a kolosszális jelentőségű humanista cél *még hosszabb távú történelmi harcot kíván*. De e küzdelem számtalan részeredménye közé már jelentős tények is sorolhatók. [...]” (A nemzetközi kommunikáció gondjairól. 1978.)³

Az igazságtalan nyelvi kommunikációs rendszer megváltoztatásáért történő munkálkodás – változó sikerekkel – ma is tart. Kiszámíthatatlan, hogy hol, mikor történik olyan fejlemény, amely kedvező lehetőséget teremt az eddiginél látványosabb előrelépésre. (Ismert azok számára, akik tüzetesebben követik az Európai Unióban végbemenő eseményeket: mostanság derült fény arra, hogy az euró-zóna országai jelenlegi gazdasági bajainak – a pénzügyi-gazdasági világválságon kívül – az is oka, hogy az euró, a közös pénz mellé nem hozták létre a közös gazdaságpolitikát is. Most próbálják a hiányt pótolni. Eszperantisták azt is régóta látják és mondják: sok szempont indokolná, hogy az Uniónak legyen hivatalos közös nyelve is, olyan, mint amilyenről az előbbieken szó volt. Ennek akadálya, remélhetőleg nem végérvényesen, a soknyelvűség ideájának merev értelmezése a tagállamok részéről. Jóllehet a soknyelvűség és egy semleges közös nyelv korántsem zárná ki egymást. Sőt.

Deme László sokféleképpen támogatta az eszperantót és az eszperantó mozgalmat. „Ez a támogatás valóban tevőleges volt, s az maradt mind a mai napig, immár közel két évtizede. Deme László rendszeres munkatársa lett a Magyar Eszperantó Szövetség Eszperantó Magazin című folyóiratának, majd az ennek folytatásaként megjelenő Világ és Nyelv szerkesztőbizottságában is tagságot vállalt. Munkájának elismeréseként a Magyar Eszperantó Szövetség tiszteletbeli elnökévé választotta” – 1977-ben –, „és Pro Esperanto érdemével tüntette ki.” – írta Benczik Vilmos 1990-ben a Deme László Nyelveink jövője és jövőnk nyelve című könyv utószavában.⁴ Kiegészítésül hozzátehetjük: 1983-ban, amikor Budapesten rendezték meg a 68. Eszperantó Világkongresszust, Deme László tagja volt a védnöki testületnek. Egyik aláírója volt a Nyílt levél az idegenforgalom dolgában (1978)⁵, illetve a Nyílt levél Margaret Thatcher brit kormányfőhöz írásoknak⁶. Bár kapcsolata az Eszperantó Szövetséggel 1990-es évektől – a Szövetség helyzetében bekövetkezett változásokból adódóan – esetlegessé vált,

² Deme László: Az idei világevőtől a bűvös kör megtöréséig. Világ és Nyelv (VéNy) 1983/3. In: Deme 1990, 99-104

³ Deme László: A nemzetközi kommunikáció gondjairól. VéNy 1978/2. In: Deme 1990. MESz. 73-79.

⁴ Benczik Vilmos: Utószó. In: Deme 1990. MESz. 123-124.

⁵ Deme László tanszékvezető nyelvészprofesszor; Fekete Gyula író; Gergely Mihály író; Krekács György, a Kereskedelmi, pénzügyi és vendéglátó-ipari Dolgozók Szakszervezetének főtitkára; Lázár Ottó, a Debreceni Megyei Bíróság elnökhelyettese, Sugár András, a Magyar Televízió főmunkatársa, Tóth István, a Közlekedési és Szállítási Dolgozók Szakszervezetének főtitkára, országgyűlési képviselő: Nyílt levél az idegenforgalom dolgában. Budapest, 1978. július. In: Deme 1990. MESz. 117-121.

⁶ Balázs János nyelvész, egyetemi tanár; Deme László nyelvész, egyetemi tanár, Fekete Gyula író; Gergely Mihály író; Sugár András, a Magyar Televízió főmunkatársa; Szemes Imre, a VéNy főszerkesztője: Nyílt levél Margaret Thatcher brit kormányfőhöz, Bp., 1984 február. In: Deme 1990. MESz. 107-116.

amikor azonban kérték-hívták, mindig készséggel rendelkezésre állt. Így például 1998. április 30-án ő tartott vitaindító előadást a Magyar Írószövetség Móricz Zsigmond Köre által A nyelvek egyenjogúsága címen rendezett vitán. (A vita anyagát Anyanyelv, világnyelv – Bábel? címen, Gergely Mihály által szerkesztve, 1999-ben a Hét Krajcár Kiadó megjelentette.⁷)

Néhány szót arról, hogy milyen kapcsolatban voltam Deme tanár úrral. A kapcsolatunk, amely eléggé sajátos volt, az eszperantó révén jött létre, s lényegében csak rá szorítkozott. A sajátosság abból adódott, hogy én csak az 1990-es években, már nyugdíjas koromban kezdtem tevékenykedni az eszperantó mozgalomban, amikor őt már nem fűzte szorosabb kötelék a Szövetséghez. Így közös tevékenységben kialakuló kapcsolat közöttünk, sajnos, nem jöhetett létre. Ami létre jött, az más módon formálódott. A dolog azzal kezdődött, hogy elég rendszeresen elküldtem Deme tanár úrnak Az Európai Unió és a nyelvi kérdés füzeteit (a Magyarországi Eszperantó Szövetség adta ki őket 1995 és 2004 között), majd utána az általam összeállított Nyelvi hírek a világból című tájékoztatókat is. Egyszer azután – az évre nem emlékszem – meglepetésemre felhívott telefonon (számomat a telefonkönyvből kereste ki), és kifejezte afeletti örömét, hogy készülnek ilyen anyagok. Ezt követően, amikor megkapta az éppen esedékes küldeményt, csaknem mindig felhívott. Kötetlen beszélgetés keretében érdeklődött a mozgalom helyzetéről, a pillanatnyi kilátásokról; és mindig volt biztató szava. Egyik ilyen beszélgetésnél fölvetette, hogy tegeződjünk. Ez a megtisztelő ajánlat meglepett, mert már hallottam arról, hogy csak kevesekkel van tegező viszonyban. Ezt szóba is hoztam neki, amire egy kitérő magyarázattal adott választ. Én, ritka kivételtől eltekintve, csak néha, jeles napon (születésnapján, karácsonykor) hívtam föl őt. Tehát ilyenforma, telefon általi kapcsolat alakult ki köztem és Deme tanár úr között.

2004 decemberében, amikor hozzáfogtam A sokféleség közös nyelve című könyv megírásához, azzal a kérdéssel hívtam fel őt, hogy ha elkészülök az írással, kaphatok-e tőle előszót a könyvhöz. Rövid gondolkodás után a válasza: „Hát..., ha jó lesz, akkor igen.” Amikor elkészültem, a kéziratot a Magyar Rádió előcsarnokában adtam át neki. Néhány nap elteltével felhívott: „Öregem, ez nagyon jó! Két javaslatom azonban van. Az első és a második rész sorrendjét föl kellene cserélned. Azután, nem előszót adnék, hanem ajánlást, és mellé – utóközlésre – az Anyanyelv és másodnyelv című írásomat, amely 1976-ban jelent meg.” Érvei meggyőzőek voltak, a könyv javaslatának megfelelően jelent meg.⁸

Az emberi jogok tartalmának és hatókörének értelmezése, továbbá gyakorlati érvényre juttatása több évszázados szívós és nehéz küzdelmek nyomán érte el mai állapotát. És még most sem tökéletes. A nyelvhasználatból – abból, hogy kommunikációra kényszerből mely nyelv(ek)et kell használni – származó, egyéneket és közösségeket sújtó hátrányok és igazságtalanságok az emberi jogoknak még orvoslásra váró sérelmét jelentik. Csökkentésük, netán részleges kiküszöbölésük eszköze tehát adva van, de hiányzik még az érintettek részéről az igazságtalanság tömeges felismerése és kiküszöbölése eszközének tömeges elfogadása. A változtatáshoz további, távolra látó és szívós munka szükséges. Ehhez Deme László gondolatai és érvei, amiként a múltban, akként a jövőben is nélkülözhetetlen segítséget jelentenek.

Az eszperantó – az eszköz – élő nyelv, világszerte naponta tömegesen használják, és ezzel az új jelenségeknek és követelményeknek való megfeleléshez igazítják is. A világháló nagy segítség az eszperantó számára, hiszen beszélőinek kapcsolatát – mégha a Föld ellentétes oldalain élnek is – jelentősen megkönnyíti. Az eszperantó világának sokrétűségéről és

⁷ Deme László: Bevezető előadás az Írószövetségben a Móricz Zsigmond kör estjén (1998. április 30-án). In: Gergely Mihály (szerk.): Anyanyelv, világnyelv – Bábel? Hét Krajcár Kiadó, 1999. Bp. 1998. 13-25.

⁸ Deme László: Ajánlás. In: Gados 2005. 15. – Deme László: Anyanyelv és Másodnyelv. In: Gados 2005.

gazdagságáról bárki bizonyosságot szerezhet, ha a világhálón való bolyongáshoz a keresőbe begépezi az *esperanto* szót.⁹

Hivatkozott irodalom

Deme 1990 – Deme László: Nyelveink jövője és jövőnk nyelve. Magyar Eszperantó Szövetség. Bp.

Gados 2005 – Gados László: A sokféleség közös nyelve. Humán Európa Szövetség. Zalaegerszeg.

⁹ Azok az írások, melyekből idéztem, és forrásul csak a cikkcímét és az évszámot adtam meg Deme László Nyelveink jövője és jövőnk nyelve című kötetben található meg.